Izvorni znanstveni rad
UDK 061.235(497.5) "18/19"

FILANTROPIJA U HRVATSKOJ U DRUGOJ POLOVINI XIX. I POČETKOM XX. STOLJEĆA

(ZAKLADE U JAVNOM I PRAVNOM ŽIVOTU)

ROBERT PARNICA

O kršćani mila braćo
I kršćanke mile majke,
podarujte, obdarujte
Porad Boga jedinoga
I rad časa umrloga
(Narodna pjesma[1])

Uvod

Filantropija u Hrvatskoj ima svoje duboke i bogate korjene što zasigurno svjedoče o njezinoj povijesnoj važnosti. Historijski razvoj filantropije na našem prostoru može se pratiti od dolaska kršćanstva, premda su stariji narodi koji su obitavali ove prostore još u prethistoriji posjedovali oblike filantropskog ponašanja. Ova aktivnost se sastojala od pružanja prve pomoći susjedu i zajednici u nevolji prilikom iznenadnih sukoba ili nepogoda. Treba napomenuti da je dobrotvorstvo, pored kršćanstva, bila važna moralna karakteristika duboko ukorijenjena i u drugim religijama, poput islama ili hinduizma.[2]

U ranom i razvijenom srednjem vijeku crkva je odigrala značajnu ulogu kao najveći skrbnik za one najsiromašnije i na periferiji društva, jer se svijetovna vlast tj. država nije značajnije uplitala u socijalne prilike građana sve do XVI. stoljeća.[3] Dok se država brinula o njihovoj fizičkoj sigurnosti, crkva je razvila djelatnost milosrđa i pomoći onima kojima je to bilo potrebno. O tome su posebno svjedočila sirotišta, skloništa i hospitali za bolesne,

1) *Dragoljub*, hrvatski kalendar za 1873. godinu, (urednik Gj. Stjepan Deželić)

2) Aileen D. Rose, *Philanthropy*, u International Encyclopedia of the Social Sciences edit. David L. Sills, vol. 15, New York, str. 73-74

3) Vlado Puljiz, *Socijalne reforme zapada, Od milosrđa do socijalne države*, Zagreb 1997, str. 7, (dalje: Puljiz, Socijalne reforme.,)

gladne, stare i nemoćne kao i za napuštenu djecu. Ovdje treba spomenuti i značajnu djelatnost bratovština koja se odnosila na humanitarnu i socijalnu komponentu.

Krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća kada je sekularizacija javnog i privatnog života bila uznapredovala, filantropija je znatno proširila polje svoga djelovanja i postala društveno puno aktivnija zbog brojnosti problema koji su se pojavili. U tom periodu i država je bila primorana mješati se u socijalne poslove, posebice po pitanju zbrinjavanja siromašnih i skitnica te sprovesti niz značajnih socijalnih reformi.[4] Državna intervencija preko institucija vlasti ipak nije bila u stanju riješiti veći dio ovih gorućih društvenih problema, što je omogućilo filantropiji da se prilagodi novim situacijama i potrebama.

Premda na periferiji ovih zbivanja i sa skromnim učincima industrijalizacije, urbanizacije i modernizacije hrvatskog društva u drugoj polovici XIX. stoljeća, niti hrvatska autonomna vlada nije mogla zadovoljiti sve većim zahtijevima za raznim socijalnim i humanitarnim institucijama (sirotištima, popravilištima, humanitarnim i odgojnim zavodima za slijepe i gluhonijeme, itd.). Ovakva situacija je navela pojedince i grupe građana prožete sviješću o društvenoj solidarnosti i odgovornosti da se jače angažiraju na zbrinjavanju socijalno ugroženih kao i na polju zdravstva, obrazovanja i kulture.

Filantropija u Hrvatskoj druge polovine XIX. i početkom XX. stoljeća je imala ograničenu ulogu uvjetovanu skromnim i ograničenim materijalnim mogućnostima sredina u kojima je nastajala. Stoga će i privatna inicijativa u razdoblju dualizma djelovati na onim prostorima društvenog, javnog i kulturnog razvoja u kojima socijalna država nije bila dovoljno prisutna ili nije bila efikasna. Važnost privatnih incijativa je bila vidljiva prilikom osnivanja i izgradnje hrvatskih nacionalnih, kulturnih, socijalnih i humanitarnih institucija o čemu će još biti riječi.

Istraživanje nastanka relativno velikog broja privatnih zaklada u Hrvatskoj, kao doprinos istraživanju filantropije, nije bilo intenzivnije prisutno u našoj novijoj historiografiji. Ako je i bilo riječi o filantropiji onda se ona obrađivala indirektno u sklopu pojedine historiografske teme ili se kao aktivnost navodila u biografski podatak. Ovaj rad je pokušaj u tome smislu ne bi li se barem djelomično dala slika o tome na koji su način istaknuti i manje istaknuti pojedinci i s kojim ciljevima ostavljali svoj imetak svome rodnome mjestu, zavičaju i društvu u cjelini. Tema prvog dijela ovog rada je da kroz analizu zakladnica pod upravom i nadzorom Kraljevske hrvat.-slav.-dalm. zemaljske vlade i njezinih odjela za Bogoštovlje i nastavu, Unutrašnjeg, i Financijskog, analizira uvjete i motive za nastanak privatnih zaklada u drugoj polovini XIX. i prijelazu u XX. stoljeće.

O pojmu i definiciji

Objašnjenje termina *filantropija* kao i područje njegove aktivnosti je zadržalo vrlo široko značenje.[5] Pojedine nejasnoće u historiografskoj interpretaciji termina proizlaze iz različitih percepcija njezine definicije. Tijekom vremena došlo je do određenih promjena u značenju termina. Dok su se u XIX. stoljeću termini *charity* (milosrđe) i *philanthropy* koristili bez

4) Ibid., str. 11-28

5) Premda u Daničićevu *Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika* iz 1884-86 nisu objašnjeni pojmovi kao što su *filantropija* ili *humanitaran*, nema sumnje da su se ti termini koristili u svakidašnjem životu i javnoj upotrebi u svome punom značenju. U kolcdaru društva "Čovječnosti" za 1872. godinu koristi se termin *pojedinac-filantrop*. Češće se koristio sinonim *čovjekoljublje*, koji po Daničiću znači: philanthropija; amor hominum, a u 19. stoljeću, amor in hominem, tj. čovječja ljubav, tj. ljubav u čovjcku, (svezak 2. str. 76). Niti

razlike tj. kao sinonimi, šire i svrsishodnije značenje filantopija je dobila u XX. stoljeću nakon što je termin *charity* postao pejorativan pojam (sinonim za neosmišljeno i neposredno davanje pomoći na kratki rok siromašnima).[6] Oxfordski rječnik engleskog jezika smatra *philanthropy* kao sinonim za čovjekoljublje; kao pokretača za humanitarnu akciju, suprotnu egoizmu i sebičnosti.[7] Naglasak je na apsolutnoj dobrobiti čovjeka kao pojedinca, a ne na dobroti jedne socijalne ili interesne skupine.

Kao vrsta sociološkog i kulturološkog fenomena filantropija je svoju ideologiju i praktičnu djelatnost u XIX. stoljeću bazirala na primjesama, do tada dvaju suprotstavljenih ideoloških pravaca i iz njih proisteklih tradicija. U ideološkom smislu ona je proizrasla iz duhovnih i organizacijskih tradicija kršćanstva (kršćanskog morala i svjetonazora) ali je svoju novu ulogu u društvu bazirala na svjetovnoj tradiciji proizašloj iz humanizma i ostalih europskih filozofskih pravaca XVIII. i XIX. stoljeća. Posebnu važnost za popularizaciju filantropije su imala filozofska strujanja prosvijetiteljskog doba koja su filantropiju lišila isključive religiozne interpretacije i dali joj svijetovnu i racionalnu dimenziju.[8] Radi lakšeg prepoznavanja, uvjetno bi se moglo govoriti o religioznoj i svijetovnoj ulozi (motivima) filantropije, jer su se ovi motivi razlikovali u interesu, svrsi i području djelovanja. Dok "svjetovna" filantropija (dobrotvorna društva) i prosvijećeni pojedinci uzdižu čovjeka njegovo blagostanje kao imperativ za dobrobiti cjelokupne zajednice. Religiozno porijeklo filantropije u prvi plan stavlja pomoć čovjeku prema božjem zakonu kao i aktivnost milosrđa spram najsiromašnijih kao preduvjet svoga ovozemaljskog spasenja. No, u praksi, porijeklo i ideološki motivi nisu uvijek igrali presudnu ulogu u svakodnevnom životu, jer važnije od toga je bilo prepoznati potrebu vremena i pokuša riješiti određene društvene probleme preko humanitarnih ciljeva. Kako je doniranje crkvi i samostana od strane svjetovnih osoba prvenstvena plemstva bila normalna pojava, se bilježi se sve veći broj donacija crkvenih lica za svjetovne svrhe. (Značajne su bile donacije crkvenih velikodostojnika na polju školstva i kulture. Tako su zabilježena znatna sredstva u korist podizanja pojedinih kulturnih i naučnih institucija, poput hrvatskog Sveučilišta, Akademije, itd.)[9]

Ivekovićev *Hrvatski riječnik* iz 1901. ne donosi podatke o filantropiji. *Čovjekoljublje* je u međuvremenu evoluiralo i dobilo nešto šire značenje - ...ljubav k čovjeku u opće pa po tome k ljudima...(svezak 1, str. 173). O širini značenja pojma, dobro je pogledati u *Opću enciklopediju Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* II. svezak, Zagreb 1977, koja kaže da je *filantropija sinonim za čovjekoljublje, tj. ponašanje kojem je poticaj humanitarna pobuda. Pored toga, u povijesti filozofije stoičko načelo ljubavi prema ljudskome biću. Javlja se i pojam filantropizam - oblik prosvjetiteljstva koji se pojavio u Njemačkoj u sredini XVIII. stoljeća pod utjecajem J.J. Rousseaua. Može biti i odgojni postupak koji se temelji na načelima ljudske jednakosti i bratstva. Filantropi (čovjekoljupci) žele sustavno pomagati ljudima da razviju sve svoje sposobnosti u skladu s prirodom da bi postigli sretan život. Bavili su se odgojem djece i prosvjećivanjem naroda.* (svezak II, str 699)

Još je konfuzniji termin: *zaklada,* koji se pojavljuje u Ivekovićevu *Hrvatskom rječniku* u varijanti: *zaklad* - kao dragocjenost, lijepe halje, oružje zlato ali i zalog u igri, te *zaklada* - kao crkvene zaklade ili dragocijenosti. (Ivković, *Hrvatski rječnik*, svezak 2, st. 781). Na kraju spomenimo *karitas* (engl. *Charity*) termin koji se poistovjećuje sa kršćanskom ljubavlju, dobrotom spram materijalnom i duhovnom davanju/darivanju. Kršćanski karitas odgovara terminu *milosrđa.*

6) Alan J. Kidd, *Philanthropy and the Social History Paradigm*, u *Social History* vol. 21, No. 2, 1996, str. 181.

7) *Oxford English Dictionary*, vol I, str. 371.

8) O utjecaju Kanta, J. Loocka i J. S. Milla na teorijsko oblikovanje filantropije vidi: Mike W. Martin, *Virtuous Giving, Philanthropy, Voluntary Service and Caring*, Indiana University Press, Indianopolis 1994, str. 3.

9) O udjelu crkvenih lica u formiranju hrvatskih preporodnih institucija vidi: A. Szabo, *Hrvatske središnje preporodne institucije, 1835-1848*, u Zagrebački Gradec 1242-1850, Zagreb 1994,

Iz današnje perspektive je teško odrediti koje su filantropske inicijative u drugoj polovini XIX. stoljeća bile motivirane isključivo religioznim ili svjetovnim motivima, jer su ovi motivi bili međusobno izmješani i determinirani različitim faktorima društvenog gospodarskog i kulturnog razvoja.

Treba naglasiti i da je filantropija svoju ulogu pronašla i odigrala shodno prilikama na prostoru u kojima se razvijala, što znači da nema jednog univerzalnog obrasca za objašnjenje sistema ili područja njezinoga djelovanja. Drugim riječima, njezina kvaliteta i kvantitet je znatno ovisio o lokalnoj strukturi društva kao i o specifičnostima razvoja što u našim uvjetima znači ekonomski razvoj, tempo industrijalizacije i urbanizacije.[10] Kao rubni prostor Habsburške Monarhije Hrvatska je bila na periferiji glavnih tokova industrijalizacije i "modernizacije". Kako su materijalni rezultati ovih procesa bili vrlo skromni bili su vidljivi tek u zadnjoj četvrtini XIX. stoljeća.[11] Tako ograničeni učinci modernizacije nisu omogućili brojnije i veće filantropske poduhvate od strane vodećih i bogatijih slojeva društva kao u većim i razvijenijim sredinama Monarhije.[12]

Spomenimo da se u pogledu načina djelovanja i organizacije filantropija uvjetno može očitovati kao individualna i organizirana. Zaklade, donacije i razni drugi vidovi osobnog materijalnog davanja kao i vlastitog rada ubrajaju se u individualne oblike, dok bi dijelatnost dobrotvornih društava, udruženja, organizacija javnih skupova i manifestacija poput koncerata, izložbi, i prigodnih prodaja za dobrotvorne svrhe bila ubrajana u organizirani oblik filantropije.

Zaklade su "pravne osobe" kojima je osnova zakladna imovina proistekla iz privatnog vlasništva, a čiji se prihod "za vječita vremena", mogao upotrijebiti za neke općekorisne i dozvoljene svrhe.[13] Zaklade su dakle, stari imovinsko-pravni pojam čije začetke nalazimo još u rimsko doba u sklopu privatnog i nasljednog prava.[14] Kako su nastavile živjeti preko cijelog srednjeg vijeka sve do danas, zaklade su stekle određeno upravno i javno značenje.[15]

Pored donacija, pojedini tipovi zaklada (humanitarnog i socijalnog karaktera) se ubrajaju među starije oblike filantropije čije ishodište pronalazimo u ranom srednjem vijeku. Za razliku od zaklada, udruženja građana ili društava svoju promociju u Europi imaju tek krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća, sa nastankom i razvojem građanskog društva. Premda nastaju i u prvoj polovici XIX. st. udruženja se u Habsburškoj Monarhiji pravno reguliraju tek zakonom iz 1852.[16]

---

10) N. Evans, *Urbanisation, Elite Attitudes and Philanthropy: Cardiff, 1850-1914*, International Review of Social History, vol. XXVII, 1982, str. 293.

11) Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske, (1800-1941)*, Zagreb 1991; M. Gross, A. Szabo, Prema hrvatskome građanskom društvu, Zagreb 1992,

12) Ova činjenica se prvenstveno odnosi na akumulaciju novog kapitala kao i na materijalnu snagu društvenog sloj koji je nastao u tom procesu (bogato građanstvo - industrijalci, trgovci, itd). Ovo se ne odnosi na staru društvenu elitu - aristokraciju i crkvene velikodostojnike koji su svoje bogatstvo i filantropsku djelatnost temeljili na nasljeđu još iz feudalnog vremena.

13) Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga III, Zagreb 1902, str. 247. (Dalje: Smrekar., *Priručnik.*,)

14) U ovom tekstu koristim termin *zaklada* koji je poznat u stručnoj literaturi i kao *zadužbina*. Treba napomenuti da nema bitne razlike u njihovom značenju. Vidi: Enciklopedija Leksikografskog zavoda br. VI, Zagreb 1969, str. 708.

15) Vida Pavličck, *Varaždinske gradske zaklade krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, RADOVI Zavoda za znanstveni rad HAZU u Varaždinu, 6-7, Varaždin 1994, str. 123., (dalje: Pavličck., *Varaždinske gradske zaklade.*,)

16) Smrekar, *Priručnik.*, knjiga II, Zagreb 1900, str. 970 - 980,

U razdoblju dualizma u Hrvatskoj i Slavoniji su djelovale raznorodne zaklade čiji su osnivači bili zemaljska vlada, županija ili gradska općina (stoga ih prema osnivaću nazivamo zemaljske, županijske i gradske zaklade).[17] Pored ovih instanci državne, županijske i gradske vlasti osnivaći zaklada su bili crkvena lica, krajišnici, pojedine institucije (društva, poduzeća, banke) dok su najbrojnije bile privatne zaklade pojedinaca (tako imamo "krajiške" zaklade, "misne" zaklade crkvenih prelata i svećenika te mnogobrojne zaklade pojedinaca različitog socialnog i ekonomskog položaja).

Pored podjele prema osnivaču zaklade zaklade uvjetno možemo grupirati na humanitarne (karitativne) i socijalne, obrazovne, zdravstvene, kulturne i religiozne svrhe kao i one poticajne za poticanje gospodarskih aktivnoti. U ovome radu pažnju smo posvetili analizi zaklada svih "kategorija" jer pod definicijom filantropije svako davanje vlastite imovine u javne svrhe je čin filantropije.[18]

Zbog svoje tematske raznovrsnosti, u zakladama se zrcale različiti onovremeni opći problemi zajednice, (društveni, gospodarski, kulturni i kulturološki), ali i istovremeno raznovrsni individualni problemi i interesi koji su se stjecajem različitih okolnosti našli isprepleteni. Zbog tog razloga, zaklade pružaju dragocjene podatke o različitim segmentima društvenih, kulturnih i napose, općeljudskih odnosa u Hrvatskoj u drugoj polovini XIX. i početkom XX. stoljeća kao i o njihovim tvorcima. Kao odraz prelamanja globalnih problema u lokalnoj sredini, zaklade na specifičan način svjedoče o ulozi pojedinca u određenim povjesnim procesima. Namjera osnivača zaklada je bila potaknuta prvenstveno humanitarnim ciljevima iako nije bila lišena i ostalih, manje humanitarnih razloga, stoga su zaklade postale važan svjedok za očitovanje moralnih vrednota različitih segmenata građanskog društvu tog vremena, odnosa pojedinca prema drugome pojedincu, grupi, zajednici i naposljetku, prema državi.

Filantropija i literatura

Prije nego li se upustimo u izlaganje domaće literature i izvora, ukratko ćemo se osvrnuti na tumačenja filantropije u europskoj i američkoj historiografiji.

Većina predstavnika kako tradicionalne tako i moderne američke historiografije termin *philanthropy* je tumačila kroz njegovo cijelokupno značenje za socijalni, društveni i kulturološki milieu. U pogledu definicije, *philanthropy* u sebi uključuje i *charity*. Tako se u filantopiju ubrajaju ne samo dobrotvorne akcije (volonterski rad), nego sve planirane, sustavne akcije koje su za cilj imale unapređenje znanosti, školstva, kulture, itd. Kao rezultat, osnovane su velike znanstvene i druge institucije: sveučilišta, znanstveni instituti, bolnice, biblioteke, muzeji, crkve, čak i parkovi, sportski tereni, stadioni, dvorane itd. Naime, definicija

17) Treba spomenuti da je ova podjela prema osnivaču zaklade starijeg porijekla jer su se sredstva privatnih lica trebala držati odvojeno od sredstava ostalih (uvjetno nazvanih državnih zaklada). Tako je i E. Kantc upotrijebio podjelu na privatne (stipendijske, nagradne i pripomoćne) te državne tj. (zemaljske, županijske, gradske, krajiške) i zaklade pojedinih kulturnih i obrazovnih institucija (zaklade Jugoslavenske Akademije, Kraljevskog plemićkog konvikta) Vidi: Ernest Kantc *Zbirka zakladnica i historijata stipendijskih zaklada koje stoje pod upravom Kr. hrv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu i nekih drugih zaklada*, Zagreb 1913. Podjela zaklada prema polju djelovanja je novija.

18) R. L. Payton., *Philanthropy, Voluntary Action for the Public Good*, New York 1988, (dalje: Payton., Philanthropy.,)

je smatrala filantropiju kao svaku aktivnost usmjerenu ka općem dobru, koja uključuje davanje ne samo novca nego vlastitog rada i vremena. Premda skloni ovakvom tumačenju definicije, neki moderni američki teoretičari ukazuju na njezine brojne slabosti.[19] U principu, većina teoretičara i historičara filantropije naglasak stavlja na njezinu preventivnu ulogu, tj. na uklanjanje društvenih problema prije nego što se oni pojave, (a ne na aktivnosti usmjerene na ublažavanje trenutne patnje), te na kvalitativno podizanje razine ljudskog življenja općenito.

U Sjedinjenim Američkim Državama, pojavljuje se filantropija kao sinonim za "davanje bogatih" te joj se pripisuje ekskluzivnost, karakterističnu samo za izrazito bogatu društvenu elitu. Tako možemo pored "znanstvene filantropije" govoriti i o "Ameriraničkoj filantropiji" ili "elitnoj filantropiji" baziranoj na shvaćanju bogate elite o njihovoj moralnoj obavezi na svijesno i dobrovoljno davanje za isključivo filantropske ciljeve.[20] Ukazuje se na filantropski duh kao na tipičnu američku moralnu vrlini i tumači kao vrhuncu dostignuća američkog društvenog političkog i gospodarskog sistema.[21] O važnosti filantropije za izgradnju američkog društva je važnosti svojevremeno pisao i Alexis de Tocqueville prilikom svoga boravka u Americi 1830. godine.[22] Osnovna karakteristika filantropije u USA-a je bilo da je ona bila "ciljana" i programirana od pojedinaca i društvenih grupa koje su nastojali djelovati na uzroke problema, dakle preventivno. Posebno valja ukazati na opredijeljenost društvene elite spram progresu i napretku zajednice te je u tom pogledu filantropija bila dugotrajna pojava. Takvo razumijevanje filantropije je učvrstilo elitno shvaćanje filantropije u USA tijekom 1980-ih.[23] Ima i onih koji smatraju da je filantropija vrsta kapitalističkog poduzetništva u kojoj se poslovni i religiozni (moralni) interesi usko isprepliću.[24]

U britanskoj historiografiji je pristup itraživanju filantropije zbog specifičnih gospodarskih i društvenih problema bio nešto drugačiji. Stoga se ona pretežno bavila filantropijom i njezinim socijalnom komponentom, pa tek onda kulturološkim i ostalim ulogama. Tijekom sedamdesetih godina XX. stoljeća javila se grupa historičara i autora koji su pod utjecajem marxista objašnjavali nastanak filantropije kao jednog od oblika društvene kontrole elita nad potčinjenima "klasama".[25] Premda je ovo tumačenje danas napušteno, u raspravama o društvenoj ulozi filantropije ono je ostavilo jak utjecaj. Danas istraživanja

19) Payton., *Philanthropy.*.; M. W. Martin, *Virtuous Giving, Philanthropy, Voluntary Service and Carring*, Indianapolis 1994.

20) Temelje "znanstvene" filantropije je udario Andrew Carnagie koji je u svome eseju The Gosphel of Wealth ukazao na odgovornost bogatog pojedinca da dio svoga bogatstva odredi zajednici još za svoga života. On je bio žestoki protivnik milosrđa i karitasa jer je smatrao da se o tome treba starati država. On je smatrao da se samo prosvjećivanjem i znanjem mogu iskorijeniti brojni društveni problemi. Zbog tog razloga je Carnegie rangirao doniranje sveučilišta, knjižnica, potom bolnica i znanstvenih instituta na sam vrh filantropske aktivnosti. Andrew Carnegie, *The Gospel of Walth*, u The Responsibilities of Wealth, uredio Dwight F. Burlingame, Indiana 1992,

21) Thomas H. Jeavons, *When the Botom Line.*, str. 3; Johnatan Riley, *Philanthropy under Capitalism*, u The Responsibilities of Wealth, uredio Dwight F. Burlingame, Indiana 1992,

22) Arnaud C. Marts, *Philanthropy s Role in Civilization, Its Contribution to Human Freedom*, New Brunswick 1991,

23) Francie Ostrower, *Why the Wealthy Give, The Culture of Elite Philanthropy*, Princeton University Press, 1995.

24) Payton., Philanthropy., str. 45

25) *Social Control in the Nineteenth Century Britain*, uredio A.P. Donajgrodzki, London; G. S. Jones, *Outcast London*, Oxford 1971; isti, *Class Expression Versus Social control? A critique of recent trends in the social history of "leisure"*, u History Workshop 4, *A Journal of Social Historians*, 1977.

povijesti filantropije imaju sveobuhvatan, interdisciplinaran pristup što je pogodovalo otvaranju novih puteva istraživanjima i saznanjima. Pojedina se istraživanja kreću prema analiziranju lokalnih zajednica u Britaniji i opisu karakteristika njihovog filantropskog razvoja, tj. opisa nastanka društvenih struktura uvjetovanih prvenstveno specifičnostima gospodarskog razvoja. To je rezultiralo nastankom detaljnih "lokalnih" analiza filantropskih tradicija pojedinih gradova poput Manchestera, Cardiffa itd.[26]

F.K. Prochaska je u težište istraživanja filantropije stavio obitelj kao osnovnu jedinicu viktorijanskog društva, u kome je ona samo ishodište filantropije (dobrovoljnog rada i zalaganja za čovjekoljublje). Po njemu, filantropija je predstavljala neformalni izraz dobrote koja je svojom "mrežom" isprepletala i organski povezivala sve slojeve društva od vrha do dna. Tu ubraja od pomoći susjedima u nevolji, do uzajamne i radničke samo-pomoći.[27] Pojedini autori poput B. Harrisona otkrili su u filantropiji njezinu pozitivnu ulogu kao integrativnog faktora u društvu. Ona nije samo integrirala socijalne slučajeve (siromašne, hendikepirane, itd.) u normalne društvene tokove, nego je pomagala i ostalima na periferiji viktorijanskog društva; druge vjeroispovijesti, a pogotovo žene, da se integriraju u lokalnu zajednicu.[28] Jedan od najvažnijih oblika socijalizacije žena u viktorijansko društvo i njihove profesionalizacije bio je kroz dobrovoljni rad u humanitarnim društvima.[29]

U Rusiji, nastanak filantropije, tj. filantropskih dobrovoljnih udruženja, J. Bradley smatra kao preduvjet za nastanak građanskog društva u kome su ova udruženja otvarala put prema političkom udruživanju i političkoj slobodi. On navodi da su udruženja promovirala vjeru u određene vrijednosti te poticala komunikaciju između bogatih i siromašnih kako bi se umanjila društvena napetost.[30] Bitnu razliku nalazimo u shvaćanju filantropije na Istoku i Zapadu. Za razliku od Zapada, siromaštvo se u Rusiji nije smatralo porokom, zbog njega se nije kažnjavalo ili zatvaralo, a ponajmanje je bilo objekt društvene kontrole.[31]

Kritičari filantropije ističu da su s jedne strane humanitarna udruženja i zaklade u razvijenim sredinama nastajale kao "obveza" društva i pojedinaca sa željom da se smanje socijalne napetosti, gotovo mehanički, a sa druge su ugrožavali osobnu samostalnost siromašnih slojeva koji su počeli ovisiti o njima. Naime, postojanje velikog broja ovakvih zaklada kao i humanitarnih udruženja, moglo je imati kontraproduktivne efekte za pojedine sredine s obzirom da su se pojedinci prepuštali svome siromaštvu, tj. "sudbini", bez borbe.

Zbog svog sentimentalnog pogleda na svijet filantropija je otklanjala interes od stvarnih socijalnih problema i bila pod žestokom udarom kritičara od liberalnih i desnih do lijevičara.[32]

Razlike u percepciji i tumačenju društvene uloge filantropije svjedoči o tome koliko je ona bila kompeksan pojam. Takvo shvaćanje je rezultat utjecaja brojnih vanjskih faktora koji su u različitim sredinama, uz različite uvjete društvenog i gospodarskog ali i političkog

26) Neil Evans, *Urbanisation, Elite Attitudes and Philanthropy: Cardiff, 1850-1914*, u Review of Social History, vol. XXVII/1982, str. 293.

27) F. K. Prochaska, *Philanthropy*, u *The Cambridge Social History of Britain 1750-1950*, Cambridge 1990. (dalje: Prochaska, Philanthropy.,)

28) Brian Harrison, *Peaceable Kingdom*, Oxford 1982. str. 233, (dalje: Harrison, Peacable Kingdom)

29) Vidi: *Women and Philanthropy in Nineteenth Century England*, Oxford 1980.

30) Joseph Bradley, *Voluntary Associations, Civil Culture and Obschestvenost in Moscow, u* Clowes Edith W., Samuel D., West James L.: Between Tsar and People: Educated Society and the Quest for Identity in Late Imperial Russia, Princeton 1991.

31) Adele Lindermayer, *Poverty is not a Vice, Charity Society and the State in Imperial Russia*, Princeton 1996.

32) Harrison, *Peacable Kingdom*, str. 246

razvoja, polučili različit intenzitet i kvalitetu filantropskih aktivnosti. Nema sumje da su i pojedina znanstvena istraživanja filantropije, kao i metodologija, bili u znatnoj mjeri pod utjecajem specifične uloge filantropije u pojedinim sredinama.

Domaća literatura i izvori

U uvodu je spomenuto da filantropija kao historiografska tema nije bila poseban predmet isrraživanja naše historiografije. Radovi koji su se pojavili u novije vrijeme tretirali su ograničene probleme vezane za filantropiju ili su na indirektan način ukazivali na njezino postojanje. Veliki broj bibliografskih radova koji govore o istaknutim pojedincima i njihovim zaslugama sadrže informaciju o njihovoj filantropskoj aktivnosti. Gotovo da nema rada o Josipu Jurju Strossmayeru ili o bilo kojoj drugoj istaknutijoj osobi s polja javne djelatnosti za koju se ne bi navela informacija i o filantropskoj aktivnosti kao i kod bibliografija brojnih drugih istaknutih hrvatskih uglednika.[33]

Kako su znanstvena istraživanja zaklada i humanitarnih udruženja predstavljla manje zastupljenu temu u novijoj hrvatskoj historiografiji, nameće se niz teoretskih i praktičnih problema koji su se pojavili kao rezultat ovog istraživanja. Osnovu ovog rada sačinjavaju primarni, i nešto manje, publicirani izvori, te pojedine dnevne novine kao i rijetke prigodne publikacije.[34] Literatura o zakladama koja nam stoji na raspolaganju je malobrojna i potječe s kraja XIX. ili početka XX. stoljeća. Od novije literature o zakladama spomenimo radove Vide Pavliček koja se bavi istraživanjem zaklada grada Varaždina.[35]

---

33) Spomenimo samo neke zagrebačke biskupe i nadbiskupe Maximilijan Vrhovac, Juraj Haulika, Josipa Mihalovića, kanonika Adolfo Vebera, i ostale istaknute pojedince poput Stjepana Deželića, Ambroza Vranyczania, Šandora Alexander, članove plemičkih porodica Drašković, Jelačić, Oršić i brojne druge osobe iz javnog života zemlje. Od starijih radova somenimo samo neke. Radovi Antuna Cuvaja: *Grofovi Pejachevich*, Zagreb 1913; *Tri Grofa Sermagea vrhovna ravnatelja nauka*, Zagreb 1913; *Porodica Jellachicha njezino prosvjetno i dobrotvorno djelovanje*, Zagreb. 1913. Spomenimo još biografski rad Velimira Deželića, *Kardinal Haulik, nadbiskup zagrebački*, Zagreb 1929. U današnje vrijeme su i brojni historičari tretirali problem filantropije indirektno. Tako je Agneza Szabo u seriji o povijesti hrvatskih velikaških porodica kratko navela informaciju i o njihovoj filantropiji. Vidi: časopis *Matica*, brojeve 1-12, 1995 i br. 1. 1996. Ona je isto tako djelomično ukazala na utjecaj filantropije pri stvaranju hrvatskih preporodnih institucija. Vidi: *Hrvatske središnje preporodne institucije, 1835-1848*, u Zagrebački Gradec 1242-1850, Zagreb 1994, o školskim dobrotvorima vidi; *Društvena strutura polaznika srednjih škola u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1881*, Historijski zbornik XLI, 1988. Ivan Mirnik je pisao o dobrotvornim aktivnosima Šandora Alexandera u : *Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisanog vremena*, u Radovi 28, Zagreb 1995. Treba svakako spomenuti i Mirjanu Gross sa Agnezom Szabo u: *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb 1992. Mirjana Gross je ukazala na značaj dobrovoljnih donacija za nastanak kulturnih ustanova (Akademije, Sveučilišta, Strosmayerove galerije itd.). O karakteru i djelovanju ženskih dobrotvornih društava pisala je Lucija Benyovski u; *Dobrotvorna gospojinska društva u Hrvatskoj od osnivanja do I svjetskog rata*, Časopis za suvremenu povijest I, 1998; *Društvo hrvatska žena u Karlovcu*, Karlovac 1996, kao i serijal Hrvatski dobrotvori kroz stoljeća, *Hrvatski vojnik*, br. 67-70, 1994. Spomenimo i rad Lelje Dobronić koja je istraživala filantropsku djelatnost Ignjata Granitza. Vidi: *Ignjat Granitz - hrvatski industrijalac, dobrotvor i mecena, 1845-1908*, Povijesni prilozi 15, Zagreb 1996. Navedena djela predstavljaju dio literature o pojedinim aspektima filantropije.

34) Valja napomenuti da su gotovo sve važnije novine, časopisi i kalendari u Hrvatskoj toga doba poput *Narodnih Novina* i *Obzora*, ili *Občinara*, *Danice ili Dragoljuba* ostavili tragove dobrotvornog rada pojedinaca ili grupa. U posebna izdanja ubrajamo ona izdanja koja su oglašavali nastanak nekog udruženja ili zaklade poput *Zaklada obrtnog doma u Zagrebu, utemeljenog god. 1911.*, Zagreb 1912., ili su pak slavili jubileje ili svečane prilike poput; *Dobrotvor 50 godina dobrotvornog rada, 1877 - 1927*, Zagreb 1927.

35) Vida Pavliček, *Varaždinske gradske zaklade krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, RADOVI Zavoda za znanstveni rad HAZU u Varaždinu, 6-7, ista; *Stipendijalna zaklada Ivana Nepomuka i Rozalije Petrović*, Varaždinski godišnjak, Ogranak Matice hrvatske Varaždin, god. 1, Varaždin 1994.

Starija hrvatska historiografija pozna nekoliko radova koji su tretirali problem privatnih stipendijalnih zaklada, prvenstveno u radovima koji su se odnosili na školstvo, visoko školstvo i na osnivanje pojedinih prosvjetnih ustanova. Jedno od najvažnijih djela s početka XX. stoljeća je *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas* u izdanju Antuna Cuvaja, zemaljskog školskog nadzornika.[36] Ovo opsežno djelo u 11 tomova je jedna od najcjelovitijih zbirki dokumenata za istraživanje povijesti školstva i visokog školstva u nas, od najstarijih vremena do kraja prve dekade XX. st. Cuvaj je obuhvatio gotovo sve aspekte nastanka i razvoja školstva od školskih zakona, uredaba, naredaba do izgradnje školskih i visokoškolskih ustanova, zemaljskih instituta, novina, bibliografije istaknutih pojedinaca itd. Cuvaj je u spomenutoj zbirci pisao o povijesti nastanka zaklada u Hrvatskoj i Slavoniji, te izvršio njihovu podjelu u tri osnovne grupe: *zemaljske* - pod upravom Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu; *županijske* - pod upravom hrvatskih županija i *privatne*.[37] Cuvaj je više pažnje posvetio zemaljskim zakladama koje su imale važniju ulogu za razvoja školstva u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Kod navođenja privatnih zaklada, Cuvaj je bio vrlo selektivan te navodi samo one zakladnice koje on smatra važnima. Uočavamo da popis privatnih zaklada kod Cuvaja nije cjelovit.

Svakako najznačajnije djelo o zakladama predstavljaju objavljene zakladnice Ernesta Kantea, koji je na početku XX. stoljeća objavio zbirku historijata i zakladnica pod upravom Kraljevske hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.[38] Kante je obuhvatio 190 zaklada koje su se odnosile na stipendiranje učenika na visokim, srednjim i pučkim školama, prvenstveno od sredine XIX. stoljeća zaključno sa 1913. godinom. Kante nije zbirku pripremio samostalno nego na poziv Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu iz 1912. a vjerojatno po uzoru na sličnu zbirku što je u nekoliko tomova izašla u Budimpešti od 80-tih godina XIX. stoljeća.[39] Njegova podjela školskih i stipendijalnih zaklada čini se detaljnijom i logičnijom. Najveći broj zaklada (110) stavlja u grupu privatnih stipendijalnih zaklada, koje su u većini slučajeva namjenjene za zakladateljevu rodbinu ili potomke. U drugu grupu ubraja zaklade (28), koje su osnovi privatne, ali nisu stipendijske, tj. povezane su s školam u smislu da su poticali bolje rezultate u učenju. Tu se ubrajaju nagrade za razna natjecanja, kao i materijalna pomoć školama za nabavku knjiga i drugih potrebnih rekvizita. Treću veliku skupinu zaklada tvore državne stipendijske zaklade razvrstane u četiri podgrupe s obzirom na upravnu nadležnost: zemaljske (13); županijske (7); stalne krajiške (3) i zaklada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Četvrta, posljednja skupina se odnosi na stipendijska mjesta na pojedinim visokoškolskim i odgojnim institucijama kao npr. Kraljevski plemićki konvikt, te za mjesta na sveučilištima i internatima u Beču, Budimpešti, Kraljevici, Senju, Varaždinu i Zagrebu.

Kao ni Cuvaj, niti Kante nije napravio detaljniju socio-historijsku analizu navedenih zaklada, niti je pokušavao objasniti koja je bila uloga i značenje ovog tipa individualnog "poduzetništva" za hrvatsko društvo druge polovice XIX. i početka XX. stoljeća.

---

36) Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Zagreb 1910, I-XI

37) Ibid., svezak I, str. 582-592.

38) Ernest Kantc, *Zbirka zakladnica i historijata stipendijskih zaklada koje stoje pod upravom Kr. hrv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu i nekih drugih zaklada*, Zagreb 1913. (dalje: E. Kantc, Zbirka zakladnica.,)

39) Na to upućuje nesumljiva sličnost teksta. Tekst zakladnicc je napisan na hrvatskom jeziku osim ako sc nc radi o orginalnom dijelu testamenta koji je bio najčešće na njemačkom jeziku. Vidi: *Törvényhatóságának Alapítványi oklevelei*, I-VIII, Budapest 1886.

O zemaljskim ili državnim zakladama (zaklade koje je osnovala Kr. zemaljska vlada za financiranje javnih društvenih djelatnosti) bilo je tek neznatno više radova. Bogoslav Šulek je opisao stanje u zemaljskim zakladama zajedno sa sažetkom imovinske vrijednosti za 1867. godinu.[40] Milorad Cuculić je tri desetljeća kasnije, 1899., izdao malu knjižicu, posvećenu nastanku i razvoju velikih zemaljskih zaklada od njihova ustanovljavanja u XVII. do XIX. stoljeća.[41]

Ovdje također treba napomenuti pravnu literaturu koja problem zaklada tretira sa njihovog stručnog stajališta. Spomenimo samo neka djela. Najveći doprinos pravnom tumačenju zaklada ostavio je Milan Smrekar u svome *Priručniku za političku upravnu službu.* U dijelu četvrtog toma on opisuje važeće zakone u Austro-Ugarskoj, kao i one na snazi u Hrvatskoj i Slavoniji.[42] Sa sličnog, pravnog stajališta, zaklade je opisao Ivan pl. Žigrović-Pretočki.[43]

Valja napomenuti da Kanteovom i Cuvajevom zbirkom objavljenih izvora nije niti izdaleka istražen ukupan broj zaklada iz bogatog fundusa Hrvatskog državnog arhiva. U Državnom arhivu grada Zagreba nalazi se nešto opsežnija građa o historijatu i "poslovanju" samo za dvije zaklade: Zakladu bana Jelačića za nemoćne vojnike i njihove obitelji i Zaklada predsjednika i osnivača "Prehrane" Šandora A. Aleksandera.[44]

Prvi dio ovog rada je baziran na objavljenim izvorima historijata zaklada i zakladnica Ernesta Kantea. U drugome dijelu osnovu čini neobjavljena građa koja se čuva u fondu Kraljevske hrv. slav. dalm. zemaljske vlade, (Odjela za bogoštovlje i nastavu, Odjela za unutrašnje poslove), kao i fondu Ministarstva državne riznice Nezavisne države Hrvatske.[45]

Na temelju podjele o nadležnosti i upravi zakladama među navedena dva odjela zemaljske vlade Odjel za bogoštovlje i nastavu se isključivo bavio zakladama i predmetima koji se odnosili na probleme osnovnog i visokog školstva. Radi se o brojnim školskim ili stipendijalnim zakladama koje su materijalno pomagale učenike/studenate, njihove nastavnike, ili bile namijenjene za rad škola i sveučilišta. Dio zaklada se odnosio i na dodjelu nagrada prilikom raznih školskih takmičenja.

Odjel za unutrašnje poslove je bio nadležan za zaklade isključivo općeg humanitarnog i socijalnog karaktera, (humanitarne ili socijalne zaklade). One su dodjeljivale potpore ili osiguravale smještaj za siromašne, nezbrinute, za siročad, udovice i nedonoščad u posebnim ustanovama.

Najcjelovitija građa o nastanku i historijatu upravljanja zakladama vidljiva je iz očuvanih zakladnica koje se nalaze u Ministarstvu državne riznice Nezavisne države Hrvatske iz 1941. godine. Nije utvrđeno iz kojih je razloga došlo do njihovog objedinjavanja u tom Ministarstvu.[46]

---

40) Bogoslav Šulek, Naše pravice, Izbor zakonah, povcljah i spisah znamenitih za državno pravo kraljevina dalm.-hrvat.-slav. od 1202 - 1868, str. CXLVI-CL

41) Milorad Cuculić, *O postanju, promjenama i stanju zakladnih blagajna kraljevine Hrvatske*, Zagreb 1899.

42) Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga I, II, III, i IV, Zagreb 1899, 1900, 1902, 1903.

43) Ivan pl. Žigrović-Pretočki, *Upravno pravo Kraljevina Hrvatske Slavonije s obzirom na ustav,* Bjelovar 1911.

44) Zora Hendija, *Arhivističko opisivanje gradiva fondova društava, udruženja i zaklada s naglaskom na izradu sumarnih inventara*, *Arhivski vjesnik*, god. 39, Zagreb 1996, str. 29-53.

45) Manji dio građe pronađen je u "kr. državnom nadodvjetništvu", te fondu Zemaljske vlade, Odsjeka za unutrašnje poslove pod posebnom zbirkom "ugovori" 1871-1884.

46) U ovom se fondu zajedno nalaze zakladnice iz bivših dvaju zemaljskih odjela Zemaljske vlade od sredine XIX stoljeća do propasti Monarhije, te perioda Kraljevine Jugoslavije.

Drugu grupu čine primarni i sekundarni izvori proistekli iz zakonodavne ili upravne aktivnosti Zemaljske vlade. U prvom redu, to su razne uredbe i propisi u vezi nastanka i upravljanja zakladama i njihovom imovinom. Propisi i uredbe o upravljanju zakladama također potvrđuju njihovu važnost, jer su privatne zaklade raspolagale znatnim financijskim sredstvima za javne, opće korisne svrhe te su tako stekle određenu društvenu funkciju. Kao javne ustanove, zaklade su bile pod lupom šire javnosti i zbog toga su djelovale u propisanim pravnim i administrativnim okvirima. O stanju u pojedinim zakladama redovito se moglo pročitati u mjesečnim izdanjima *Službenog glasnika kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu.*

Kratki pregled filantropske tradicije u Hrvatskoj

Još od doba progona jedna od najznačajnijih karakteristika prvih kršćana bila je protkana idejom o solidarnosti i neprestanoj brizi za svoje najbliže, porodicu, susjede, ili članove zajednice. Osnovna nit vodilja bila je zasnovana na biblijskom načelu "ljubi bližnjeg svoga", koja se manifestirala u duhovnoj i materijalnoj solidarnosti. Ta solidarnost se prvenstveno očitovalo u dobrovoljnom radu, uzajamnom potpomaganju, kao i svijesnom darivanju imovine za dobrobit zajednice. Kršćansko poimanje siromaštva nije identično sa našim današnjim. Dobrovoljno siromaštvo je tetirano kao duhovna vrijednost i znak vjere u Božju milost.[47] Iz tog razloga siromaštvo se slavilo kao svjestan izbor dok je siromah asocirao na samoga Isusa Krista. Stoge je prva filantropska djelatnost bila usmjerena prema siromašnima kao i onima na društvenim marginama.[48]

Prisustvo i konačna prevaga zapadnog kršćanstva udarila je pečat hrvatskom društvenom i političkom razvoju dajući mu obilježja mediteranske i srednje europske civilizacije. Taj duh se manifestirao i u dobrotvorstvu hrvatske ranofeudalne elite. Kneževi i kraljevi iz dinastije Trpimirovića, banovi i ostali velikodostojnici ostavili su značajne pisane i materijalne dokaze svoga dobročinstva. Tako su iza hrvatskih vladara ostali zapisi o darovnicama samostanima i njihovim zakladama koje su osnivali za pomaganje siromašnih, nemoćnih, udovica, sakatih, siročadi i ostalih. Natpis na grobnom sarkofagu kraljice Jelene, žene kralja Mihajla Krešimira, koji je Frane Bulić otkrio 1898. svjedoči da je tamo bila pokopana "...Ona koja (je) kraljevstvu za života bila majka, postade (majkom) sirota i zaštitnicom udovica."[49] Prilikom svoje krunidbe 1076. kralj Zvonimir se obvezao papinskom poslaniku da će štititi siromašne, udovice i siročad.[50] Moglo bi se navesti još nekoliko primjera koji svjedoče o "dvorskoj" filantropskoj tradiciji hrvatskih kneževa i kraljeva u ranom srednjem vijeku. Kako su vladari stjecali prijestolje "milošću božjom" to je bila njihova dužnost i obaveza da kao zemaljski gospodari štitite siromašne, i one najugroženije. Vladarske donacije su bile sasvim uobičajene onovremenoj kršćanskoj Europi. (Ovaj paternalistički

47) V. Puljiz, *Socijalne reforme zapada*, Zagreb 1997, str. 31-33

48) O srednjevjekovnim marginalnim grupama i odnos društva pema njima vidi: D. Karbić, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjevjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća,* Historijski zbornik, XLIV, 1991, (dalje: Karbić, Marginalne grupe.,)

49) Lovre Katić, *Zadužbina kraljice Jelene na Otoku u Solinu,* str. 192-193; F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1975, str. 119

50) Lucija Benyovsky, *Hrvatski dobrotvori kroz stoljeća*, Hrvatski vojnik, br. 67, 1. VII. 1994, str. 118. (dalje: Benyovsky, Hrvatski dobrotvori.,)

odnos vladara u srednjem vijeku spram svojih podanika preuzela je država u XIX. stoljeću te je nastavio živjeti u nekim elementima sve o danas).

U XI. i XII. stoljeću nastaju institucije koje su imale za cilj zbrinjavanje siromaha i marginalnih skupina. Tako su osiguravali skrb za bolesne, stare i siromašne. Nastaju bolnice, sirotišta i azili obično pored crkava, katedrala i samostana.[51] Kao odgovor na brojne heretičke pokrete u Europi u XII. i XIII. stoljeću javljaju se dva važna prosjačka reda — dominikanci i franjevci koji su preuzeli glavninu skrbi za bolesne, stare i siromašne. Tako je svaki samostan imao svoj hospital (ubožnicu) u kojem su se njegovali putnici siromasi i bolesni. Početkom XIV. st. i Dubrovnik dobiva svoje prve hospitale koji se uzdržavaju donacijama i legatima. Nešto kasnije javljaju se hospitali isključivo samo za gradsku sirotinju (1432).[52] Hospitali su uglavnom bili smješteni u gradovima Dalmacije i sjeverozapadne Hrvatske i tretirali su urbanu sirotinju.[53]

Valja napomenuti da su određenu funkciju u socijalnom zbrinjavanju odigrale bratovštine. Na našem prostoru, posebice u urbanim sredinama dalmatinske obale nastaju bratovštine koje se razvijaju iz dobrovoljnih religioznih udruženja građana.[54] Ove bratovštine se pojavljuju u velikome broju te su pored strukovne i religiozne uloge imale zadaću skrbiti o članovima svoje zajednice. Moglo se reći da su za svrhu imale "u prvom redu uzajamnu stalešku i materijalnu solidarnost".[55] Istovremeno, bratovštine su "gajile kršćansku krepost: gladnoga nahraniti, gole obući, pohoditi bolesne i pokopati mrtve".[56] Neke su bogatije bratovštine imale i svoje ubožnice koje su se osnivale na temelju raznih zaklada i ostavština.

U Hrvatskoj kroz cijeli rani a pogotovo razvijeni srednji vijek imamo brojne darovnice crkvama, pojedinim samostanima benediktinaca ili franjevaca od strane istaknutih hrvatskih dinasta. Navedimo politički i ekonomski važne bribirske knezove Mladena II i Pavla II te kneza Hrvoja Vukčića kao mecene, ljubitelje umjetnosti i zaštitnike crkava. Oporuka Pavla II iz 1346 govori o donaciji vrijednih knjiga franjevačkom samostanu i crkvi sv. Marije u Bribiru.[57] Ovdje spomenimo i značajne donacije žena iz rodova Nelipića, Sandalja Hranića. Tako je Jelena sestra kneza Nelipića darovala sredstva za raku moći sv. Dujma u Splitu, dok je Katarina, žena Sandalja Hranića darivala opatički samostan vrijednim relikvijama.[58]

Posebno vješti u stjecanju posjeda u XIV. i XV. stoljeću bili su pavlini koji su darovnicama feudalaca znatno proširivali svoje posjede i to na način kojem su se protivili kako plemići tako i građani. Pavlini su imali uspjeha prilikom davanja posljednje pomasti kod nekog plemića ili plemkinje, koji su u svrhu "spasa duše" na samrtničkoj postelji mijenjali testa-

51) Puljiz, *Socijalne reforme.*, str. 38

52) Benyovsky, *Hrvatski dobrotvori.*, str. 119

53) O djelatnosti hospitala vidi: Karbić, Marginalne grupe., str. 63-73

54) Benyovsky, *Hrvatski dobrotvori.*, str. 119

55) Niko Duboković Nadalini, *Značenje bratovština za razvoj društvene svijesti na Hvaru, u 14, 15. i 16. stoljeću*, RADOVI 10, Zagreb 1977, str. 65., dalje o bratovštinama vidi: Čoralić Lovorka, *Izvori i literatura o bratovštinama u Dalmaciji od srednjeg vijeka do pada Mletačkr Republike,* Croatica Christiana Periodica, 1991, XXVII; Mladen Domazet, *Prilog proučavanju kaštelanskih bratovština od 16. do početka 19. stoljeća*, RADOVI 26, Zagreb 26, Zagreb 1993

56) Benyovsky, *Hrvatski dobrotvori.*, str. 119

57) Vjekoslav Klaić, *Povijes Hrvata, od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, knjiga III, Zagreb 1980, str. 40

58) Ibid., str. 42-43

ment na zgražanje i bijes iznevjerenih nasljednika.[59] Premda primjer sa pavlinima predstavlja krajnost, velika je većina feudalaca dobrovoljno ostavljala pokretnu ili nepokretnu imovinu crkvenm redovima ili župnoj crkvi isključivo zbog religioznih uvjerenja.

Paralelno sa usponom europskog građanstva u XVIII. i XIX. stoljeću počinju se u javnom životu javljati prva humanitarna udruženja koja su u prvi plan stavljala čovjeka bez obzira na statusnu ili vjersku pripadnost. Prekretnicu je učinila spoznaja da su svi ljudi jednaki pred Bogom i zakonom. Ta spoznaja omogućila je da ne samo pojedinac - građanin, nego i državna vlast bude aktivnija na socijalnom i kulturnom polju.[60] Stoga bi se moglo zaključiti da su se formirala tri žarišta koja su u procesu dezintegracije starog i nastanka građanskog društva, nastojala djelovati na poboljšanju društvenih, gospodarskih i kulturnih prilika sa većim ili manjim uspjehom, — crkva, država i pojedinac/građanin.

Pored crkve koja je od davnina bila glavni, premda ne i jedini nosilac socijalne brige za siromašne i nezbrinute, djelovalo je i hrvatsko veleposjedničko i srednje plemstvo. Ukidanjem feudalizma i gubitkom povlastica aktivnosti plemstva na polju dobrovoljnih inicijativa su bile ograničene, jer su sada ovisile isključivo o materijalnim mogućnostima.[61] U novonastalim uvjetima i crkva je imala poteškoća. Iako je ukidanjem feudalnih odnosa 1848. godine crkva pretrpjela znatnu štetu, u Hrvatskoj i Slavoniji (kao i u čitavoj srednjoj Europi), još je uvijek bila materijalno snažna u usporedbi s novonastalim mladim građanstvom. Pojedini njezini dijelovi raspolagali sa značajnim sredstavima iz kojih su podupirali razne kulturne, humanitarne i socijalne inicijative. Urbarijalna naknada za đakovačku biskupiju početkom druge polovine XIX. stoljeća je bila procijenjena na 79 000 ft. godišnje što je poslužilo kao osnova za brojne dobrotvorne aktivnosti đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera.[62] Pored đakovačke, pojedini predstavnici zagrebačke biskupije su također imali značajnu ulogu u dobrotvornim aktivnostima. Njezini biskupi počevši od Maksimilijana Vrhovca preko J. Haulika do kardinala Mihalovića i drugih kaptolskih velikodostojnika u javnosti su bili poznati kao veliki dobrotvori i mecene.[63]

Još od doba hrvatskog narodnog preporoda ideja o dobrobiti pojedinca bila je usko povezana sa dobrobiti cijele zajednice koja se identificirala bilo sa hrvatskom protodržavom ili nacijom. Po uzoru na Austriju, Mađarsku, njemačke zemlje i druge države pojavljuju se prvi entuzijasti, koji ističu važnost kulturnih ali i socijalnih institucija te potiču njihovo osnivanje. Nedugo nakon toga pojavljuju se i prva organizirana dobrovoljna udruženja sa humanitarnom, prosvjetnom i vjerskom svrhom. Jedno od najstarijih društava u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je "Varaždinska dobročinstva složnost" osnovano 1828. u Varaždinu.[64] Za

59) Da su u tome imali uspijeha govore nam podatci o rastu njihovih posjeda, ali i podatci o nezadovoljstvu kako plemstva tako i građanstva koje nije priznavalo darovane im posjede. U prilog tome svjedoče nam i zapisi o otvorenim sukobima. Vidi: Adamček, *Pavlini i njihovi feudalni posjedi*, Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786, Zagreb 1989, str. 41-61.

60) Na prostoru Habsburške Monarhije još je u doba prosvijećenog apsolutizma kraljica Marija Terezija učinila značajne pomake u modernizaciji uprave, unapređenju školstva, ali i zaštiti najugroženijih. Ovo je dobar primjer u kojem je vladar pokušao riješiti određene socijalne probleme značajnog dijela stanovništva s obzirom na, ne samo zahtjeve vremena nego i njegove potrebe. Još vidljivije reforme zahvatile su gotovo sve sfere života u vrijeme Josipa II. No, rat u Evropi koji je započeo nedugo nakon Francuske revolucije doveo je do velikih promjena i vraćanja na konzervativizam.

61) Spomenimo porodice; Jelačić, (Eduard baron Jelačić), Pejačević, (Pavao grof Pejačević, Ladislav grof, Teodor grof i drugi), Patačić (Eleonora grofica), Drašković i druge.

62) Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, str. 172.

63) Velimir Deželić, *Kardinal Haulik, nadbiskup zagrebački*, Zagreb 1929.

64) Lucija Benyovsky, *Društvo "Hrvatska žena" u Karlovcu*, Karlovac 1996, str. 7-8.

njim su slijedila brojna druga dobrotvorna društva u kojima su, među najaktivnijim članicama, bile - žene.[65]

Vidimo da je pojava i razvoj ideje o filantropiji, čovjekoljublju, rezultirala nastankom velikog broja dobrovoljnih udruženja i zaklada što je društvu u Hrvatskoj i Slavoniji sve više davalo "građanski" predznak. Zamjećuje se svojevrsna podudarnost procesa nastanka i razvoja zaklada i filantropskih društava sa pojavom i kulminacijom liberalizma u Monarhiji i nastankom građanskog društva od sredine šezdesetih godina XIX. stoljeća.

Organi državne uprave kao i zakonodavstvo nisu ometali nastanak raznorodnih udruženja, kao ni zaklada. To se nije promijenilo i onda kada je izgradnja građanskog društva bila usporena zbog ograničavanja demokratskih i liberalnih tekovina u devedesetim godinama XIX. stoljeća. Bez obzira na politički krah liberalizma civilna su se udruženja nesmetano razvijala. Ipak, ne-demokratski karakter dulističkog sistema nije ugrozio civilne tekovine nego je naprotiv, poslužio kao refugij građanskoj kulturi da se nesmetano i samostalno razvije njegujući svoje moralne i kulturne vrijednosti.[66] Procvat udruga i udruženja može se shvatiti, dijelom kao odgovor ekonomski sve snažnijeg građanstva na nemogućnost njegovog uključivanja u vlast koja je bila rezervirana za društvene elite.[67]

Nakon 1948. većina humanitarnih društava je ukinuta, dok zaklade gube onaj značaj koje su imale prije II. svjetskog rata kako u pravnom tako i u javnom (državnom) životu. Komunistička ideologija nije teoretski branila nastanak zaklada, čak je i Zakonom o nasljeđivanju FNRJ iz 1955. godine bila ostavljena mogućnost da se zaklada može ostaviti u "dozvoljene" svrhe testamentom.[68] U praksi je to izgledalo drugačije, jer je bio problem dobiti dozvolu od strane sudske i upravne vlasti za njezino zakonsko ustanovljavanje. Nakon 1948. godine zaklade su se smatrale kao konkurencija novoj "socijalističkoj" državi, kako u upravnom tako ponajviše u ideološkom smislu. Dok je u vremenu do pred 2. svjetski rat država imala interesa podržati i stimulirati humanitarni rad pojedinaca (zaklada) i udruženja, posije 1948. dolazi do inkompatibiliteta uzrokovanog novom ideologijom što je dovelo do njihova ukidanja. Što se tiče udruženja, smatralo se da je državna skrb bila dovoljna za brigu cijele zajednice te da nije bilo potrebno skrbiti se samo za jednu određenu društvenu ili interesnu grupu. S druge strane, kod zaklada, vjerovalo se da u "socijalističkoj" državi nije bilo takvih pojedinaca koji su mogli akumulirati kapital za osnutak zaklade.

Zaklade - pravni okvir

A. Propisi o zakladama - historijski prikaz

Rimska država je priznavala pravo zakladatelja da nakon svoje smti ostavi neku imovinu za određene svrhe. Tako je zaklada dobila samostalnu pravnu osobnost te je kao pravni

65) Lucija Benyovsky, *Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata*, Časopis za suvremenu povijest, 1, Zagreb 1998, str. 73-93.

66) András Gerő, *The Making of Modern Hungarian Society, Unfinished Story,* Budapest 1995,

67) Ovo shvaćanje zasniva se na G. Elley i D. Blackbournuovu i tumačenju. Blackbourn se usprotivio marksističkoj paradigmi o neuspjehu njemačke "buržoazifikacije", tj. njezine nesposobnosti da preuzme vlast. Blackbourn tvrdi da je zato građanstvo dominiralo civilnim društvom, tržišnom ekonomijom, kulturom i striktnom primjenom zakona te poštivanjem privatnog vlasništva. Stoga su društva općenito bili glavni pokretači građanske težnje za vodstvom u društvu. Vidi: D. Blackbourn, G. Elley, *The Particularities of German History*, Oxford 1984.

68) *Pravni Leksikon, Savremena administracija*, Beograd 1964, str. 1059-1060.

subjekt ta imovina nastavila živjeti samostalno. Tom imovinom, tj. zakladom su upravljale fizičke osobe ne u svoje, ili ime zakladatelja, nego kao organ zaklade kao pravnog subjekta. Rimsko društvo razlikovalo je "samostalne" zaklade od "nesamostalnih". Ove nesamostalne zaklade nisu bile novi pravni subjekt nego je njihova imovina bila ostavljena nekom društvu ili korporaciji s nalogom da je oni koriste u određene svrhe. Taj postupak se rješavao *kodicilom* u kojem je univerzalni naslijednik imao obavezu izvršiti nalog oporučitelja prema određenom društvu ili instituciji.[69] Pored standardne oporuke, kodicil kao pravna isprava tj. "dodatak" oporuci, bio je jedan od načina za nastanak zaklade.[70]

U kršćansko doba stvaraju se preduvjeti za samostalne zaklade u modernom smislu, kada su i crkvene općine stekle pravo pravne osobe.[71] Tada su osnivane tzv. *piae causae* - u kojima je imovina ostavljena za razne pobožne i dobrotvorne svrhe.

Radilo se o težnji pojedinca da dio svoga imetka nakon svoje smrti, u obliku legata, oporučno ostave bilo crkvi ili redovnicima, ili svjetovnim osobama. Prvenstveno se radilo o misnim zakladama za spas duša pojedinaca, ali i o zakladama za one koji su živjeli na periferiji društva. Tako su bili značajni zapisi u korist siromašnih, bolesnih, siročadi, udovica, invalida i ostalih socijalno ugroženih.[72] Njihov nastanak pratimo i kroz cijeli srednji vijek. Tako se u feudalnom *Tripartitumu* spominje nastanak zaklada za pobožne i humanitarne svrhe (*testamenta pia*). Kao vrhovna vlast u pogledu odobravanja njihovog nastanka kao i kontrole rada zaklada *Tripartitum* je isticao kraljevsku vlast.[73]

U srednjem vijeku zaklade su bile isključivo u domeni imovinsko-pravnog pojma, jer su bile zasnivane na temelju privatnog vlasništva. *Tripartitum* je utvrdio način kojim se zaklada trebala ustrojiti. Po tom pitanju nastanak zaklade utvrđivao se slobodnom izjavom posljednje volje, tj. *kodicilom*. U XIX. stoljeću zamjećuju se promjene, jer je zakonodavcu postalo važnije trajno opredjeljenje neke imovine za određene humanitarne ciljeve od određivanja načina za njezin nastanak. Razlog tome je bio što je u XVIII. stoljeću uloga i značaj zaklada porasla. Država je uvidjela njihovu korisnost te ih je i sama počela osnivati u sklopu sustavnih reformi u upravi, školstvu i socijalnoj skrbi. To je rezultiralo time da zaklada kao imovinsko pravni subjekt bude unešena u brojne zakonske odredbe koje su omugućile provođenje tih reformi. Tako zaklade kao izvor sredstava nalazimo u Općem školskom redu iz 1774. u novom školskom zakonu iz 1806., u naredbama iz 1858. i 1874. godine u kojima se regulira ubožništvo u Hrvatskoj i Slavoniji, kao i u nizu zakona, naredaba i regulativa Kraljevske hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade i njezinih dvaju odsjeka (Bogoštovlje i nastavu i Unutrašnji odjel).[74]

Kako je državna uprava uređivala uvjete za individualni razvoj pojedinaca i građana, njoj su bile važne sve aktivnosti koje su imale za svrhu opći napredak društva, pa tako i rad zaklada. S obzirom na svrhu i njezinu provedbu, državna je uprava tretirala zaklade kao nosioca stanovite javne i upravne zadaće koja se imala provesti vlastitim sredstvima i pod nadzorom države.[75] Tako je sa stajališta državne uprave važnije bilo pitanje o djelatnosti

69) Marijan Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb 1998, str. 64

70) Ibid., str. 328

71) Ibid., str. 65

72) Pavličck., *Varaždinske gradske zaklade.*, str. 123.

73) Dárday Sándor, *Az alapitványok iránti felügzeletz jogkör szabálzása*, Budapest 1897. (Reguliranje nadzora pravnog djelokruga zaklada), dalje: *Az alapitványok.*,

74) Ibid., str. 124

75) Ibid., str. 248, vidi biljcšku 5 kod Smrckara, III. str 247

zaklade nego pitanje o njezinom postanku. Opći građanski zakon iz 1852. nije spominjao način kako je zaklada nastala. U paragrafu 646, o političkim naredbama Općeg građanskog zakonika stoji propis u kojem razlikuje zaklade "...kojima se određuju za sva slijedeća vremena, dohodci od glavnica, zemljišta, ili prava na obće koristne zavode, kao: na dobra crkvena, na učionice, bolnice, ili ubožišta, ili na uzdržanje nekih osoba."[76]

Zaklada je dakle, bila jedan oblik darivanja u dobrotvorne svrhe sa imetkom, koji je bio pod kontrolom javnosti, i otvorenom upravom. Kamate su se mogle koristiti samo za unaprijed utvrđene ciljeve, a da se pri tome glavnički imetak nije smio dirati.[77] Prilikom nastanka zaklade dvije su se važne stavri trebale utvrditi; izjava osobe o namjeri darivanja određenog iznosa (uz uvjete pod kojima će se vršiti razdioba kamata prema već unaprijed utvrđenim kriterijima), kao i pristanak vlasti.

Zbog ostvarivanje sve važnijih javnih i društvenih interesa, država je stavila djelatnost zaklada pod svoj neposredan nadzor i tako dokinula upravu crkvenih i lokalnih administrativnih tijela, koja su do tada upravljala zakladama prema svojim pravilima uz poštivanje odredaba volje oporučitelja iz testamenta.

Od četrdesetih godina XIX. stoljeća, važio je dekret dvorske kancelarije od 21.V. 1841. koji je regulirao nadležnosti političkih i sudskih oblasti. Po tom Dekretu, po pitanju "političke" jurisdikcije, tj. pitanja dokinuća ili promjena uslova zaklade, kao i o ulaganju, upravi fonda te skrbi zakladom pripalo je administrativnim jedinicama, dok se kod duhovnih zaklada to pitanje rješavalo sporazumno sa ordinarijatom.[78]

Nastankom jedinstvenog poreznog sistema omogućilo je trajno financiranje fondova koji su bili namjenjeni za javne i društvene djelatnosti, što je donekle umanjilo značenje javnih i privatnih zaklada u društvu u drugoj polovini XIX. stoljeća.[79]

Nakon nastanka Nagodbe 1868. uprava i zakonodavstvo u Hrvatskoj se mjenjaju s obzirom novonastale okolnosti. U paragrafu 10. ugarsko-hrvatske nagodbe bilo je ustanovljeno zajedničko zakonodavstvo tičući se nastanka ustanova za obrt, neprofitnih društava, izdavanja putnih isprava, redarstva za strance, državljanstva i domaćinstva, kojima je rukovodila autonomna vlada Kraljevine (paragraf 43).[80] Prema toj odredbi, u Zakonskom članku o ustrojstvu autonomne "Hervatsko-slavonske-dalmatinske vlade", (paragrafu 6), bilo je utvrđeno da pod djelokrug vladina Odjel za unutrašnje poslove i financije ulaze i "javni humanitarni zavodi". Nadležnost o crkvenim i "vjerozakonskim" društvima, kao i "nadzor nad upravom zaklada i zadužbina određenih na sverhe bogoštovne i nastavne", kao i priređivanje zakonskih osnova, bila je u nadležnosti Odjela za bogoštovlje i nastavu (paragraf 7).[81] Time je Hrvatska imala samostalnu upravu nad zakladamu unutar svojih granica dok je po slovu Nagodbe zakonodavstvo bilo u nadležnosti zajedničkog parlamenta. Niti ugarsko građansko pravo nije bitnije izmjenio zakonodavstvo o zakladama. Zaklade su

76) Smrekar., Priručnik., III. str. 247-248.

77) Galambos Sándor, *Alapitványi célok a dualizmus korában Nziregzházán*, A Levéltári szemle, 1991. Évi (XLI.) 1991, str. 19.

78) Ibid., str.248.

79) Pavličck., *Varaždinske gradske zaklade.*, str. 124.

80) Nagodba, u Josip Šarinić, *Nagodbena Hrvatska, Postanak i osnove ustavne organizacije*, Zagreb 1972, str. 276., 285. (dalje: Šarinić, *Nagodbena Hrvatska.*,)

81) Zakonski članak ob ustrojstvu autonomne hervatsko-slavonsko-zemaljske vlade, Šarinić, *Nagodbena Hrvatska.*, str. 295-297.

i dalje za svoj nastanak trebale imati dozvolu nadležne oblasti koja je istovremeno vršila i nadzor nad njima.[82]

Premda je interes države bio da se zakladama pravilno rukovodi, a vrijednost glavnice imetka očuva u izvornoj želji oporučitelja ipak, ne samo lokalna upravne jedinice nego i Zemaljska vlada nisu uvjek imale potpuni nadzor u svojim rukama. Tako je Odjel za bogoštovlje i nastavu ustvrdio da je krajem osamdesetih godina XIX. stoljeća uprava nad zakladama "...zbog nedovoljne kontrole od strane političkih oblasti vrlo loša". Zemaljska vlada je zaključila da se nakon nekog vremena od ustanovljavanja zaklade njezina imovina više nije spominjala, kao rezultat " nemarnosti dotičnih organa" koji ne utjeruje glavnice sa kamatama ili pak glavnicu drže u neuknjiženim privatnim obveznicama koje ne daju veliku dobit.[83]

Mađarski pravnici iz druge polovine XIX. stoljeća često su se bavili pravnim aspektima zaklada.[84] Ustanovljena je jasna razlika između zaklada i fondova. Fondovi imaju specijalno namijenjenu svrhu u koju se mogao koristiti ne samo prinos, nego i cijelokupni imetak (npr. nekretnine). Vlasnik fonda i njegov upravitelj mogli su biti jedna te ista osoba i potpuno nezavisno raspolagati imovinom.[85] Nasuprot tome, kod zaklade, njezin se vlasnik odrekao vlasništva nad njom i nije njome upravljao. Neki su zakladatelji doživotno zadržali samo pravo dodjele prihoda. Dok su ciljevi fondova bili pretežno privatni, kod zaklada su oni uglavnom bili usmjereni na opće dobro. Postojala je razlika i u njihovom upravljanju. Dok je kod zaklada upravno vijeće ili tijelo (postavljeno od gradskog povjerenstva, školskog ili sveučilišnog odbora) vodilo brigu o konkretnim godišnjim prihodima, tj. dobivenim kamatama i njihovoj raspodjeli, vođenju financijskih knjiga i računa, raspisivalo je natječaje i vodilo evidenciju. Upravljanje fondovima je bilo puno lakše, jer kod njih nije bilo takvih aktivnosti kao kod zaklade. Sva skrb se isključivo svodila na uzdržavanje i upravljanje materijalnom imovinom.[86]

Ova podjela može dobiti potvrdu i sa pravnoga stajališta, tj. njezine sudske nadležnosti. Zaklada je pravno lice, tj. pravni subjekt koji se može zaduživati, imati obaveze, biti prizivana na sudski spor i podlijegati sudskoj presudi, pa je kao takva bila podložna upravnom pravu. Fond je imetak koji je u vlasništvu fizičke ili pravne osobe pa je kao takav u nadležnosti privatnog prava.

Javne zaklade i zakladne ustanove (poput Zaklade bana Jelačića za nemoćne vojnike i njihove obitelji) su posjedovala određena pravila. Da bi zaklada bila odobrena, njezin zakladni list, tj. zakladnica je slijedila određeni standard koji se zadržao sve do propasti Monarhije.

B. Struktura zakladnice

Zakladatelj je preko službenog dokumenta (testamenta) očitovao svoju posljednju volju iz koje su se jasno mogli vidjeti ciljevi, sredstva, ali i uvjeti za raspodjelu glavničkog prihoda. Zakladni list ili zakladnica je službeni dokument o nastanku neke zaklade. Stupa u život onda kada zakladatelj bilo posmrtno bilo za svoga života službeno saopći namjeru o osnutku

82) *Kodifikacija građanskog prava u Ugarskoj,* Običnar, Tjednik za upravu i javnu sigurnost, Zagreb 1901, br. 28

83) Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 19. Svibnja 1888. Br. 4508., Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjel za bogoštovlje I nastavu, 1888. str. 141.

84) Dárdaz Sándor, *Az alapitványzok iránti felügzeletz jogkör szabálzása*, Budapest 1897. (Reguliranje nadzora pravnog djelokruga zaklada), dalje: *Az alapitványzok.,*

85) Revai nagy Lexikona, I, Budapest 1911. str. 277.

86) Az alapitványzok., str. 19.

zaklade. Premda čini organsku cjelinu, zakladnica se sastojala iz dva dijela. Od dijela sastavljenog od strane "političke" vlasti, tj. Zemaljske vlade, koja se odnosi na upravu zakladom i dijela iz testamenta zakladatelja koji se odnosi na svrhu zaklade kao i ostale uvjete. Politička vlast je u običaju poštivala želje zakladatelja po svim odrednicama oporuke.

Testamenti i starije zakladnice su bile pisane na latinskom ili njemačkom jeziku. Nakon 1868. tekst zakladnice se piše na hrvatskom jeziku uz umetanje djela oporuke koji govori o osnutku zaklade pisan obično na njemačkom jeziku.[87]

Temeljne uvjete zakladnice odobravala je zemaljska vlada uz obavezno mišljenje kraljevskog državnog nadodvjetništva. Nakon što je zakladnica bila odobrena, jedinica lokalne uprave (županija, grad ili općina) se službeno obavještavala o nadležnosti i rukovođenju nad novonastalom zakladom. Zakonom od 15. XI. 1874. o ustrojstvu političke uprave Kraljevina bila je ukinuta samouprava županija. Zbog toga su razne županijske zaklade, bez iznimke, prešle pod upravu zemaljske vlade, njezinih dvaju odjela. Nedugo nakon bile su proslijeđene Financijskoj blagajni kao centralnom organu za njihovu brigu.

Zakladnica utvrđuje ime zaklade, njezinog pravnog izvršitelja, bilo da je riječ o samom zakladatelju ili posebno određenom vijeću koje je odlučivalo o dodjeli glavničke imovine, kao i sudsku nadležnost jedinice u slučaju spora. Pored ovoga, zakladnica je sadržavala novčanu vrijednost koju, ako zakladatelj nije ranije imao u vrijedonosnim papirima, je organ uprave ulagao u dionice sa određenim godišnjim prihodom. Svakoj dionici je bila navedena nominalna vrijednost kao i njezin matični broj. Po ustrojstvu zaklade, specificirane dionice su bile upisane *vinkulirane* na ime novog vlasnika, tj. zakladu. Od tog trenutka vlasnik dionica je bila isključivo i jedino zaklada kao novo pravno lice. Zakladnica se obično izdavala u tri izvorna primjerka. Jedan je primjerak bio u pohrani kod Kr. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, drugi kod Kr. zemaljske blagajne u Zagrebu, a treći kod kuratorija, ili određene institucije na koju se stipendija odnosila (sveučilište, škola ili koja druga ustanova).

U većini slučajeva radi se o zakladama koje su nastale nakon smrti njihovih osnivača. Rjeđe se dešavalo da su zaklade nastajale za života zakladatelja. U tom slučaju zakladatelj je doživotno zadržavao pravo dodjele stipendija ili potpora. Tako je u već zakladi Petra Katančića Valpovčanina, baron Gustav Hilleprand de Prandau odredio da "pravo podjeljivanja ovog stipendija kao i pravo rasuđivanja naukovne ili umjetne struke ... kad k tome vrijeme bude, raspis stipendije oglasi, isključivo meni, a po smrti mojoj svakdašnjem najstarijem članu obitelji moje u silaznoj lozi..."[88]

Neke su zaklade nakon smrti oporučitelja izdržavale članove uže obitelji, kao npr. supružnika, sestru ili dijete, da bi tek nakon njihove smrti postajale stipendijalne. Mirko Crnatko, vojnik iz Jasenovca, 1880. godine je oporučio 2 684 K za stipendijsku zakladu pod svojim imenom, u korist djece iz Jasenovca, Uštice i Košutarice, ali tek nakon smrti njegove kćerke. Kako je dotična osoba preminula tek 1906. godine, zakladni list je nastao 1907, kada je započela djelovati i sama zaklada.[89]

Kod velike zaklade zakladatelj je pravo dodjele stipendija ostavio unaprijed određenom kuratoriju ili obiteljskom vijeću koje je upravljalo kamatnim imetkom. Kod stipendijalne

87) Zakladatelji iz bivše Vojne krajine kao i većina plemstva i građanstva u Hrvatskoj, testamente piše isključivo na njemačkom jeziku, dok je kod onih sa područja Srijema bio pisan na srpsom jeziku i ćirilićnim pismom.

88) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 221, zakladnica

89) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 87-88, zakladnica

porodične zaklade Danila i Julke Banjanin, trgovca iz Karlovca, zakladatelj je 1891. testamentom odredio da će pravo podjeljivanja svih stipendija imati obiteljsko vijeće koje se sastoji od tri punoljetna muška člana obitelji, uz odobrenje Kr. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu. Obiteljsko vijeće stvara svoje zaključke većinom glasova. U slučaju da niti jedan kandidat nema većinu, glas gradskog pročelnika je imao prednost nad ostalima.[90] S obzirom da je ukupno postojalo 9 stipendijalnih zaklada Danila i Julke Banjanin, sa ukupnom vrijednošću od 180 000 K, bilo je važno da se prilično veliki godišnji dobitak pravilno raspodijeli. Stoga je oporučitelj ostavio vrlo precizna pravila tko je mogao postati članom toga vijeća i što su mu bile funkcije.

Velika većina zakladatelja je ostavilo upravu nad svojim zakladama Kr. hrvatskoj zemaljskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu ili Odjelu za unutrašnje poslove jer su njihovi vlasnici željeli biti sigurni u ispunjenje njihove posljednje volje. No, mogli su ostaviti gradskom načelništvu ili županiji. Vlada je svake godine ili određenog perioda kada bi se ispraznilo stipendijsko mjesto raspisala natječaj u službenim novinama (Narodne Novine). Službeni *Glasnik kr. hrv.-slav.-dalm.- zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu* kontinuirano je objavljivao natječaje za upražnjena stipendijalna mjesta.

Neke su zakladnice zadržavale specijalne odedbe koje su mogle dovesti do gubitka potpore/stipendije ako neki od stipendista ne zadovolji tražene uvjete. Neki zakladatelji su bili vrlo rigorozni te su za dobijanje negativnih ocjena u učenju gubili pravo na stipendiju. Juraj Štanfelj, župnik iz Kukuljanovca, je u zakladi za podupiranje đaka iz porodice njegove braće Antuna i Stjepana, naveo nekoliko karakterističnih restrikcija. Stipendija se mogla povući ako stipendist ima loše ocjene u svjedodžbi, nemoralno se ponaša, istupi iz katoličke vjere, ne poštuje roditelje ili ne položi sve ispite u zadanome roku.[91]

Motivi za nastanak zaklade

Poticaji i motivi za nastank određene zaklade su mogli biti različiti. Pored zaklada za opće humanitarne ciljeve najbrojnije su bile privatne ili porodične zaklade za pomaganje članova porodice. Premda je velika većina zaklada bilo civilnog karaktera, jedan manji dio su činile vjerske ili crkvene zaklade (misne zaklade). Zaklade su ovisile o nekoliko povezanih faktora kao npr. o geografskom porijeklu primatelja, srodstvu primatelja sa zakladateljem, spolu primatelja (obično muškarci), nivou obrazovne institucije, (da li se radi o nižoj školi ili sveučilištu), socijalnom položaju (da li je riječ o siromahu ili nižim pomoćnim radnicima, kao npr. služavkama, šegrtima itd.), porodičnom statusu primatelja (udovicama, djeci bez jednog ili oba roditelja, djevojkama pred udaju, itd.), moralnim karakteristikama primatelja, te njegovom uspjehu i vladanju u školi/sveučilištu.

Pored stipendijalnih zaklada za porodicu, kao npr. Obiteljska stipendijalna zaklada Guide viteza Pongratza[92] ustrojene 1885. isključivo za članove uže obitelji, postojale su i takve stipendijalne zaklade koje su bile motivirane širim humanističkim principima, a čiji se uvjeti nisu odnosili na porodicu nego i na ostale kandidate koji bi zadovoljili kriterije.

Većina obiteljskih stipendijalnih zaklada nosilo je ime po svome osnivaču, što je bila uobičajena praksa, i odraz tadašnjeg mentaliteta.

90) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 9, zakladnica
91) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 385-390, zakladnica
92) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 329-335, zakladnica

Neke zaklade su nastale povodom određenih događaja (jubileja, rođendana, godišnjica braka itd.). Bilo je uobičajeno da su se pojedini jubileji vladajuće obitelji koristili za osnivanje zaklada. Tu možemo ubrojiti vjenčanja i rođenja u carskoj obitelji, proslave rođendana, a posebno se obilježavala godišnjica vladavine Franje Josipa. Tako je industrijalac iz Osijeka Adolf Krausz sa suprugom, 1895. god. ostavio zakladu od 10 000 ft. povodom rođendana cara Franje Josipa za pomoć židovskim trgvcima i obrtnicima u Osijeku.[93] Spomenimo i ravnatelja osječkog sirotišta Ivana Hummela sa suprugom Julianom, koji su povodom vjenčanja nadvojvode Rudolfa kao i za godišnjicu braka Hummelovih ostavili 1881. godine 200 dukata za zakladu Rudolf i Stefanija. Zaklada je bila namijenjena za nagradu šegrtu i služavki bez razlike spola u gradu Osijeku.[94]

Manji broj zaklada tvore memorijalne zaklade, nastale u znak sjećanja na određene osobe. Tako je 1901 Adm Reisner osnovao zakladu od 25 000 K. na uspomenu svoga pokojnog oca, osnivača tvornice i veleposjednika iz Osijeka. Zaklada je utemeljena za nastradale u njegovoj tvornici kao i za gradsku sirotinju. Ovaj tip memorijalnih zaklada je bio čest u vrijeme ratova, a posebno u doba 1. svjetskog rata.

Kanonik Anton Mudrovčić iz Novog Vinodola je bio "potaknut ljubavlju prema svome rodnome mjestu" kada je 1875. godine ostavio 4 510 ft. za stipendijalnu zakladu. Kao glavne korisnike zaklade navodi potomke svoga brat Nikole po muškoj i ženskoj liniji, što ovu zakladu dijelom uvrštava u porodičnu kategoriju. U većini zakladnica, pa tako i u ovoj, ako navedeni potomci ne iskoriste svoje pravo, ili pak zakonitih potomaka ne bi bilo, zaklada bi izgubila porodičnu svrhu - i postala bi zavičajna. U tom slučaju se dodjeljivala onome koji je mogao dokazati pripadnost zavičaju, tj. pripadnost određenom mjestu ili općini. Tako je u nastavku zakladnice Antuna Mudrovčića bilo navedeno da pravo imaju "mladići onih roditelja koji su pravi zakoniti stanovnici općine novljanske, te ustrajno stanuju ovdje u Novom Vinodolskom".[95]

"Da se oveliči ime i uspomena pokojnog, oko promicanja višlh znanosti, a osobito narodne književnosti ...čuvenog učenjaka Petra Katančića", Gustav baron Hilleprand de Prandau iz Valpova osnovao je 1873. godine *Stipendijalnu zakladu Petra Katančića Valpovčanina* te u tu svrhu ostavio 12 000 ft. Ova memorijalna zaklada je bila posvećena istaknutoj osobi, ali je istovremeno bila motivirana širim principom, tj. kako zakladatelj navodi "ljubavlju prema našem narodu".[96] Interesantno je napomenuti da je ovo jedna od rijetkih zaklada koja ne nosi ime po svome osnivaču što svakako predstavlja otklon od tradicije.

Na temelju pravnih analiza stipendijalnih zaklada možemo ustvrditi da pored pripadnosti porodici ili srodstvu sa zakladateljem, zavičajnost primaoca također igra značajnu ulogu za određivanje nečije "prikladnosti" za potporu ili stipendiju. Velik broj carskih časnika ostavio je zaklade koje su bile ne samo porodičnog nego i zavičajnog karaktera. Tako je spomenuta Stipendijalna zaklada vojnika Mirka Crnatka za djecu iz Jasenovca, Košutarice i Uštice, naglašavala da pravo na stipendiju imaju samo djeca iz gore spomenuta tri mjesta gdje je Mirko Crnatko služio vojsku. Pravo na stipendiju su imali zakladateljevi rođaci Crnatko, zatim rodbina po ženskoj liniji, a potom i svi drugi.[97]

93) Hrvatski Državni Arhiv, (HDA), Nczavisna Država Hrvatska, (NDH), Ministarstvo državnc riznicc, (MDR), scrija zaklada, (zbirka zakladnica), kut. VII, zakladnica

94) HDA, NDH, MDR, kut. VI, zakladnica

95) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 282, zakladnica

96) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 220, zakladnica

97) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 88, zakladnica

Pored zaklada koje su bile striktno namijenjene za određena sela ili mjesta, postojale su i one koje su uvjet imale određenu regiju ili nekoliko općina. Antun Škorić, trgovac iz Senja oporučio je 1879. za stipendijalnu zakladu pod svojim imenom 2 000 ft. za "jednoga najsiromašnijeg mladića iz Senja, rimokatolika, dobrog moralnog ponašanja i dobrog napretka u nauci".[98]

Stipendijalna zaklada Matea Štiglić osnovana 1892., osim što je u prvom planu bila namijenjena obitelji, imala je i zavičajnu dimenziju, jer je pored člana porodice, pravo na njezino stjecanje imao i "svaki Primorac".[99] Moglo bi se reći da je pripadnost porodici, kao i pripadnost određenome mjestu ili regiji, bilo od presudne važnosti za stjecanje prava na stipendiju/potporu. Relativno je malen broj stipendijalnih zaklada koje nisu postavljale geografske ili "zavičajne" uvjete, tj. koje su bile otvorene za sve stanovnike tadašnje Hrvatske. Jedna među njima je stipendijalna zaklada Marka Terbuhovića, carskog i kraljevskog pukovnika iz Zagreba, koji je 1900. ostavio 6 000 ft za stipendiranje "siromašnih i vrijednih mladića pripadnika kraljevine Hrvatske i Slavonije".[100] Spomenim i činjenicu da su i same vlasti zbog nekoliko razloga bile sklone poticati geografsko-zavičajni princip zaklade, jer je postojala opasnost da se izumiranjem zakladateljeve obitelji ugasi i sama zaklada a njena sredstva pripišu u neke druge svrhe. Stoga je postojao obosrani interes kako zakladatelja koji je želio biti siguran da će se njegova sredstva raspodjeliti u svrhu koju je on namijenio ali i same vlasti, koja je željela izbjeći pravnu zavrzlamu prilikom takvih slučajeva.

Premda se ne može govoriti o svjesnoj diskriminaciji spolova, treba napomenuti da je velik broj zakladnica odražavao svijest tadašnjeg, još uvijek izrazito patrijarhalnog društva. Prvenstvo na stjecanje stipendije imale su obično muške osobe "sinovi i potomci, stipendisti, dječaci, sinovi Kraljevina, ili ...po muškoj liniji...itd." - osim ako to nije bilo određeno drugačije, kao u slučaju spomenute stipendijalne zaklade Ivana i Rozalije Petrović. Građanin i veleposjednik iz Varaždina Ivan Nepomuk Petrović ostavio je oporukom datiranom 1902. u točki 82. veliku pokretnu i nepokretnu imovinu koja se sastojala od 6 kuća sa okućnicama u vrijednosti od 421 186 K.[101] Među nekoliko stipendijskih mjesta, određeno je "jedno mjesto za djevojku, polaznicu preparandije ili poštarsko brzojavnog tečaja u Zagrebu." U slučaju da takvog "tečaja" u Varaždinu ne bi bilo, tada bi joj se trebao udijeliti godišnji iznos stipendije od 400 K.[102] Dalje se navodi da u slučaju izostanka muških kandidata, srodnika sa zakladateljom, umjesto jednoj, stipendija bi se mogla dodijeliti dvjema djevojkama.[103]

Bilo je relativno malo zaklada koje su se odnosile na školovanje isključivo djevojaka. Kroz cijelo razdoblje od 1868 do 1913. postojalo je svega nekoliko stipendijskih zaklada koje su u svome naslovu bile posvećene za školovanje djevojaka. Spomenimo "Stipendijalnu zakladu za naobrazbu jedne djevojke u kućnom gospodarstvu" dr. Vjekoslava pl. Köröskénya, kr. profesora i sveučilišnog lektora u Zagrebu, koji je 1909. ostavio 12 000 K za zakladu koja

98) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 382, zakladnica

99) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 390 - 392, zakladnica

100) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 400 - 402, zakladnica

101) Pregled blagajničkog stanja imovinc na koncu 1912. godinc. Imovina pojedinih zaklada u gotovini i u efektivi. Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 824.

102) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 317, zakladnica

103) Još o ovoj zakladi vidi: Pavličck Vida, *Stipendijalna zaklada Ivana Nepomuka i Rozalije Petrović*, Varaždinski godišnjak, Ogranak Matice hrvatskc Varaždin, god. 1, Varaždin 1994. str. 103- 109

je stipendirala jednogodišnje školovanje u samostanu uršulinki u Varaždinu. Taj samostan je bio jedan od rijetkih centara koji imao značajnu ulogu u odgoju i obrazovanju generacija mladih djevojaka.[104]

Mirko Mareš, svećenik zagrebačke nadbiskupije, u zakladnici iz 1883. godine je odredio 11 zlatnih dukata i 1 zlatni franak za 2 stipendijalna mjesta za školovanje djevojaka koje se žele posvetiti učiteljstvu. Kako navedena suma nije bila dostatna za dvije stipendije, zemaljska vlada je odlučila da se godišnje kamate daju samo za jednu djevojku.[105] Zamjećujemo da je svijest o ravnopravnosti spolova tek polagano pronalazila puteve u društvu. Ipak, objektivne, tj. nepovoljne materijalne okolnosti bile su ozbiljan problem koji nije išao na ruku ženskom stipendiranju. Gore navedene zaklade zrcalile su probleme koji su se odnosili na specifičan položaja žene u društvu. Može se reći da su ove zaklade ukazivale na zajednički problematiku i nudile pojedinačna riješenja u svezi poboljšavanja položaja žene u društvu.

Stoga možemo zaključiti da su zklade socijalnog i humanitarnog karaktera više odražavale kolektivnu i individualnu percepciju društvenih problema, nego što su bile u stanju ponuditi adekvatne načine za njihovu prevenciju i rješavanje. U lokalnom mikrokosmosu često se dešavalo da namjere i želje zakladatelja izražene u imenu zaklade proturječe sa univerzalnim načelima humanosti i čovjekoljublja, a što se može vidjeti iz strogih uvjeta koje je zakladatelj odredio. Zbog svojih stremljenja prema univerzalnim načelima, ali i različitosti u individualnom shvaćanju pojedinih društvenih problema, zaklade odražavaju svu moć i nemoć kako pri ispunjenju želja samih zakladatelja tako i ciljeva samih zaklada.

Prisustvo relativno velikog broja raznovrsnih zaklada u hrvatskom društvu druge polovine XIX. i na početku XX. stoljeća jasno svjedoči o njihovoj kompleksnoj ali i ograničenoj društvenoj i kulturološkoj ulozi.

Ove zaklade predstavljaju zanimljivu građu koja može poslužiti za daljnje detaljno proučavanje društvenih grupa, socijalnih problema te, raznih segmenata građanske kulture u Hrvatskoj u periodu dualizma, o čemu će još biti riječi.

104) Marija Svalina, *Uršulinske škole u Varaždinu,* Ogranak Matice hrvatske Varaždin, Varaždinski godišnjak, god. 1, Varaždin 1994. str.

105) Ernest Kantc, Zbirka zakladnica., str. 259 - 261, zakladnica

Summary

Philanthropy in the second part of the 19th and the beginning of 20th century Croatia (Foundations in public an legal life - conditions and motives for their emergence*

Robert Parnica

Author emphasised the fact that philanthropy has been existing in the Croatian society from early history, throughout the middle ages up to modern ages creating thus, very rich philanthropic tradition mostly unknown for the present reader. In the early medieval Croatian Kingdom an important donors and philanthropists were the members of the princely, latter royal dynasty and royal aristocracy (bans and *iupans*). However, by opening public kitchens, hospitals and sanctuaries, the Church became the first institution which systematically organised care for the poor, the ill, the handicapped, orphans and others on the social margin.

The author elaborates on the complex meaning of philanthropy, whose definition although ambiguous still poses many disputable questions in a scientific discourse for many social historians and social scientists. The term itself had faced significant transformation in its meaning which illustrate a visible change in its perception throughout the past century and a half. The author argues that different interpretations of philanthropy have been mainly grounded in the course of historical development, which reflected considerable changes in society, economy, culture, as well as intellectual climate.

The purpose of this article is to illuminate on the role of philanthropy *via* examining the emergence and motives for the creation of private foundations in Croatia in the period of Dualism. The analysis of foundations is only one aspect of author's philanthropy research that also include an analysis of benevolent associations, and other aspects of voluntary activities, (i.e. an organised voluntary work such as, public concerts, exhibitions, bazaars, balls, for the humanitarian and similar goals.)

The text further explains the legal framework in which legislator placed the foundation and made conditions for their operation. In the 19th century Habsburg Monarchy, foundations were not only a matter of private law but they gained important public importance since they accumulated significant material/financial values by which they were able to deliver considerable help for those in need. Because of the (secular) public role of foundations, the state imposed not only a legal framework for their establishing but it also supervised their functioning. Thus, the relation between the state and philanthropy seemed to be intrinsic due to the fact that their activity was more compatible than incompatible, as some Marxist scholars suggested. However, the research of philanthropy could also provide us with valuable data regarding the emergence of the early welfare policy.

The author continued to focus on the technical aspects of the basic documents of the foundations - i.e. foundation letters, and analyses differences that varied from one case to another. The criteria for someone's eligibility included: geographical condition (such as belongings to founder's place of birth or region); sex of applicants (mostly young males); social and family status (poor in general, child without one or both parents, poor widows, etc.); religion (Catholics, Jews, Orthodox); and moral qualities (honesty, diligence, good behaviour, etc). In some cases concerning complex and rich foundations, (That of Danilo and Julka Banjanin) the philanthropist could initiate establishing of the Family Committee

with the precise instructions concerning just and legal distribution of funds from the annual income (interest).

In reality, the value of foundation could change in the course of time if the money invested in shares fail to bring expected interest or if shares collapse on the market. Thus, from the economic point of view, foundations could be seen as kind of economic enterprise for founders with all risks and gains for foundations, and their beneficiaries.

Besides foundations for the social and humanitarian purposes the author further analyses another big group of private or family foundations for the educational purposes. These foundations supported poor pupils and students from the founder's family to pursue their further education at High schools or at the University. Some foundations supported schools and poor teachers with money, technical equipment, as well as with food and wood for heating. Although some of them contain social component, in their nature these foundations were not humanitarian at all. They operated as closed private institutions. In enumerating types of foundations, the author distinguishes also religious foundations for the sacral purposes as well as foundations established by the organs of the state administration.

The impulses and motives for the creation of particular foundation could be various. Some founders established foundation for celebrating special family events (marriage anniversary, commemoration of someone's death). Very popular were foundations in honour of the members of imperial family (Empress Elisabeth in particular), which were established by individuals as well as by the bodies of the state administration. Most of the foundations were inspired by acute problematic of everyday living that ranged from social themes of poor relief, public kitchens, orphan children and the ill, to the improvement of medical care, education, and culture in general. Author argues that foundations apart from the individual interest, aspired to improve the general situation in society by preventing social distress and problems to appear. We may also argue that great number of foundations tended to spread certain moral values throughout the society, values that were closely associated with the middle class and its culture.

Author concludes that many of the foundations reflected individual perception of the acute social problems and suggested possible solutions by preventing their emergence by establishing the foundation. Because of their universal aspiration and due to the different perception of social and other problems in the Croatian society, the role of foundations although was positive, remained very limited. Numerous foundations from that period in Croatia amply testified about their complex social and cultural role.

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA LIII
ZAGREB 2000.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LIII, str.1-283, Zagreb 2000.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Mirjana Gross
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:
Horetzky